

teksten van wetsontwerpen en jurisprudentie - ook nog ongepubliceerde - de meeste ruimte innemen. Bij een werk van een dergelijke omvang is het ontbreken van een bronnen- en literatuurlijst en vooral van een index een ernstig gemis.

A. H. Huussen jr.

Gé Nabrink, *Seksuele hervorming in Nederland. Achtergronden en geschiedenis van de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB) en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) 1881-1971* (Nijmegen: SUN, 1978, 962 blz., f35,-, ISBN 90 6168 766 5).

Op tal van plaatsen in dit dikke boek wordt duidelijk, dat de auteur de ontwikkelingen in de beweging jarenlang van binnenuit en van bovenaf intens heeft meebeleefd en meebepaald: hij was onder andere lange tijd secretaris van het hoofdbestuur, lid van reeksen commissies en inleider op allerlei congressen en vergaderingen. Hij liep al in 1940 met het plan rond een gedenkboek te publiceren: bij gelegenheid van het zestig-jarig bestaan van de NMB. Het is er nu pas van gekomen maar het boek mag er best zijn: 604 bladzijden tekst, 48 hoofdstukken, een literatuuroverzicht met 676 namen van auteurs en hun werken en van tijdschriften. In het vijftien bladzijden lange register van persoonsnamen komt die van de auteur vaak voor. Hij stelt een indrukwekkend aantal onderwerpen aan de orde, een greep uit de inhoudsopgave bewijst dat: Rousseau, de Filantropijnen, binnen- en buitenlandse grootheden uit de wereld van het neo-malthusianisme, tegenstanders, de financiering, congressen, plannen, het bisschoppelijk mandement, de abortusproblematiek. En ondanks de titel blijft Nabrink niet in 1971 steken, want ook latere ontwikkelingen worden besproken. De literatuurlijst telt zo'n 900 titels, waaronder 80 van J. Rutgers, 50 van Nabrink, 33 van W. Reich, 32 van C. van Embde Boas en ga zo maar voort. Die lijst is overigens geen bibliografie betreffende de seksuele hervorming, want ook de Bijbel wordt er in genoemd omdat daar in het boek een enkele keer wat onwennig naar wordt verwezen. Een bewijs van de grondige documentatie waar Nabrink zijn werk op baseert is het voorkomen van titels als de *Verzamelde werken* van Multatuli, G. K. van Hogendorp's *Bijdragen tot de huishouding van staat in het koninkrijk der Nederlanden* en J. C. W. le Jeune's *Geschiedkundige nasporingen*.

Een klein groepje mensen, afkomstig uit de kringen van het 'vrije en radicale denken, richtte in 1881 de NMB op. Nabrink wijdt de eerste honderd bladzijden van zijn boek aan de ideeën over seksualiteit en seksuele opvoeding in de achttiende en negentiende eeuw, de groei van de beweging in Engeland en hoe in Nederland het verlangen opkwam om het gruwelijk pauperisme te bestrijden via het aanpakken van het bevolkingsvraagstuk. Daarna komt het verhaal van het wat paternalistische elitegroepje dat ondanks felle bestrijding door kerk, overheden en artsen doorzette en een beweging schiep die vele tienduizenden leerde, dat seksualiteit niet alleen maar een vies woord was en gezinsplanning niet een gemakkelijk woord voor infanticide. Het is het verhaal over de activiteiten, de voorlichting, de voortdurende dreiging van verkettering en tegenwerking door de grote meerderheid van het volk. Een verhaal dat nog niet kan worden afgesloten, want er valt nog heel wat te hervormen al wekt de NVSH zo nu en dan de indruk, dat het nu al meer om onderlinge dan om gezamenlijke strijd gaat.

In de voortgaande discussie neemt Nabrink een duidelijk standpunt in, getuige bijvoorbeeld de mededeling 'Seksuele hervorming is niet denkbaar zonder een duidelijke acceptatie van de abortus provocatus' (511). Daar zal niet iedereen het mee eens zijn, want men kan bijvoorbeeld ook stellen, dat abortus provocatus bij een goede seksuele hervorming

niet nodig is. Het is goed (weer eens) te lezen, hoe het moeizame proces is verlopen: van verdringing van het seksuele, van het in de doofpot stoppen van de hete hangijzers tot de betrekkelijke openheid van nu. Een hemelsbreed verschil tussen de ouders die op het gezag van hun arts doodsbang waren voor masturbatie van hun kinderen en de ouders van nu die op gezag van hun arts hun kinderen met een rood hoofd proberen voor te lichten en hun onwetendheid over allerlei zaken trachten te maskeren door het cadeau doen van voorlichtende boekjes. Het is goed, dat de geschiedenis van deze verenigingen is geschreven vóór dat de oude voormannen en -vrouwen verdwijnen en archieven worden overgedragen aan onze ervvijand, de papiermolen. Het is alleen zo jammer, dat Nabrink vaak niet veel verder is gekomen dan een boek vol verenigingsnieuws: reeksen namen en bestuurderen, opsommingen van congressen, grepen uit enquêtes en statistische overzichten en verhalen over statutenwijzigingen doen de lezer het spoor bijster raken. Het maatschappelijk kader waarin en waartegen de acties werden ondernomen komt nauwelijks aan de orde. Ook over de problemen waar de vereniging zelf mee zat wordt nog lang niet het laatste woord gezegd. Waar gingen alle ruzies bijvoorbeeld precies over? Institutionele zaken krijgen veel aandacht, maar de sociaal-psychologische ontwikkelingen, de wederzijdse bevruchting van vereniging en samenleving, de problemen waar de mensen die bij de vereniging aanklopten mee zaten, de argumenten op grond waarvan de NMB-ers (en niet alleen zij) werden beschouwd als op geld beluste aborteurs, er wordt veel te weinig over gezegd. Waren de tegenstanders alleen maar onontwikkelde botteriken? Werd de protestantse tegenhanger alleen maar opgericht omdat in die groep onbegrip van de bovenste plank heerste en de wil om flink dwars te liggen? Nabrink bewijst door op zulke vragen niet of nauwelijks in te gaan, dat het hem er veel meer om gaat de organisatie te behandelen dan de hervorming. Zo beoefent hij het navelstaren en laat hij niet alleen de anderen niet voldoende tot hun recht komen maar schetst hij ook lang niet alle aspecten van zijn thema. Waarom is hij bijvoorbeeld niet veel dieper ingegaan op de enquêtes van 1935 en 1939? Waarom komen de beweegredenen die velen er sinds 1966 toe brachten de NVSH te verlaten niet beter uit de verf? Door op zulke vragen in te gaan had hij een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de mentaliteitsgeschiedenis die toch zeker ook te rekenen valt tot de achtergronden van de seksuele hervorming. Nu heeft hij voor degenen die over de seksuele hervormers en hervorming in Nederland iets willen weten een encyclopedisch boek geschreven, waarin de in sommige opzichten niet geheel juiste weergave van de gang van zaken in de negentiende eeuw nauwelijks serieus stoort. Maar het is niet de geschiedenis van de seksuele hervorming in Nederland.

P. D. 't Hart

Jan Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer: Kluwer, 1978, 274 blz., f32,50, ISBN 90 267 0566 2).

De NVB, opgericht in mei 1945 en een stille dood gestorven in de jaren vijftig, is te zien als erfgename van bewegingen en manifestaties, die vóór 1940, maar ook in de oorlog erop uit waren om het zuilenbestel te doen verdwijnen; zij wensten een systeem dat, gebaseerd niet op antithese en klassenstrijd, maar op gemeenschapszin en gericht op volkseenheid en 'ware democratie', de kwalen van de liberale staat zou verhelpen. Vanuit de illusie - gevoed door de saamhorigheid in de bezetting - dat de weg terug naar het oude bestel voorgoed zou zijn afgesloten, had de NVB de ambitie verzamelplaats te zijn van al diegenen ter rechter- en linkerzijde, die in enigerlei opzicht moeite hadden met die liberale staat.